

INKLYUZIV TA'LIM JARAYONIDA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

Niyozova Mahbuba Istamovna

Buxoro viloyati Buxoro tumani

34-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim jarayonida qo'llaniladigan psixologik yondashuvlar, ularning mazmuni va amaliy ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan bolalar bilan ishlashda psixolog, o'qituvchi va ota-onaning hamkorligi, ijobiy psixologik muhit yaratish masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, psixologik yondashuv, maxsus ehtiyoj, moslashuv, ijtimoiylashuv, o'quvchi, psixolog, pedagog, muhit, individual yondashuv.

KIRISH

Bugungi kunda inklyuziv ta'lim tizimi ta'lim jarayonining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida rivojlanib bormoqda. Inklyuziv ta'lim deganda turli imkoniyatlarga ega bo'lgan barcha bolalarning birgalikda ta'lim olishi tushuniladi. Bu jarayonda har bir bola o'z imkoniyatidan kelib chiqib rivojlanishi uchun sharoit yaratiladi.

Inklyuziv ta'limning samaradorligi ko'p jihatdan psixologik yondashuvga bog'liq. Chunki bu jarayonda nafaqat bilim berish, balki bolalarning ruhiy holatini hisobga olish, ularni ijtimoiy muhitga moslashtirish muhimdir. Har bir bola o'ziga xos bo'lgani sababli, ularga individual yondashuv zarur.

Alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan bolalar ko'pincha yangi muhitga moslashishda qiyinchilikka duch keladi. Ular o'zini boshqalardan farqli his qilishi mumkin. Shu sababli psixologning vazifasi — bunday bolalarga qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishdir.

Inklyuziv ta'limda o'qituvchining roli ham juda muhim. U barcha o'quvchilarga teng munosabatda bo'lishi, har bir bolaning imkoniyatini inobatga olgan holda darsni tashkil etishi kerak. O'qituvchi sabrli, tushunuvchan va mehribon bo'lishi zarur.

Sinf jamoasida ijobiy psixologik muhit yaratish inklyuziv ta'limning asosiy shartlaridan biridir. Boshqa o'quvchilarda ham bag'rikenglik, hurmat va yordam ko'rsatish kabi fazilatlarni shakllantirish kerak. Bu nafaqat alohida ehtiyojli bolalar, balki barcha o'quvchilar uchun foydali hisoblanadi.

Psixologik yondashuvda diagnostika ham muhim o'rin tutadi. Har bir bolaning imkoniyatlari, qiyinchiliklari va ehtiyojlari aniqlanib, shunga mos rivojlantiruvchi ishlar olib boriladi. Bu jarayon individual rivojlanish dasturlari orqali amalga oshiriladi.

Ota-onalar bilan hamkorlik ham inklyuziv ta'limning ajralmas qismidir. Ota-onaga bolaning rivojlanishi, uning qiyinchiliklari va muvaffaqiyatlari haqida muntazam ma'lumot berib borish zarur. Bu orqali uy va maktab o'rtasida uzviy bog'liqlik ta'minlanadi.

Shuningdek, inklyuziv ta'lim jarayonida bolalarning ijtimoiylashuvi muhim ahamiyatga ega. Ular jamoada ishlash, muloqot qilish va o'z o'rnini topishni o'rganadi. Bu esa ularning kelajakdagi hayotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Psixologik yordamni tashkillashtirish va amalga oshirishda asosiy urg'uni kadr xodimlarning u yoki bu sohaga ixtisosligi bo'yicha tashkil etish juda muhim hisoblanadi. Bundan tashqari psixolog xodim:

- O'qituvchi o'quvchilarning turli toifada ekanligiga qaramay barcha bolalarning huquqini himoya va hurmat qilishi;
- Hamkorlikni yo'lga qo'yish; Chunki o'qituvchilar uchun hamkorlik va o'zaro fikr almashish muhimdir.
- O'qituvchi o'z faoliyatini tizimli baholab borishi, muntazam malakasini oshirishi, alohida ta'lim ehtiyojlari bor bolalarning intizomli va muassasalararo guruhlar bilan samarali ishlashi uchun liderlik hamda boshqaruv malakalarini qo'llash,

muammolarni birgalikda hal qilish, keng qamrovli maktab hamkorligini yo‘lga qo‘yishni tashkillashtirishda pedagog va psixolog xodimlarning amaliy va nazariy malakalarini rivojlantirish;

- Ma’lumki, inklyuziv ta’limda maxsus ta’lim ehtiyojida bolalar barcha bolalar bilan birga ma’lum maqsadda turli qobiliyatlarga muvofiq guruhlashtiriladi;

- Maxsus ta’lim o‘qitishning maxsus va alternativ dasturlari orqali o‘qitilsa, inklyuziv ta’lim bolaga yo‘naltirilgan va moslashtirilgan, yo‘riqnomali, barchaga mo‘ljallangan o‘quv dasturi asosida o‘qitiladi;

- Har bir pedagog-psixolog xodim inklyuziv ta’limning kontseptual apparatini aniqlashtirishi zarur, sababi ular falsafaga, kontseptual asoslarga asoslanadi.

Shuningdek, psixolog quyidagi prinsiplarga rioya qilishi lozim:

- Insonning qadr-qimmatini nafaqat uning qobiliyati va yutuqlariga bog‘liq. Chunki har bir inson noyobdir!

- Har bir inson his qilishga va fikrlashga qodir!

- Har bir inson muloqot qilish huquqiga ega.

- Haqiqiy ta’lim faqat kontekstda amalga oshirilishi mumkin.

- Haqiqiy munosabatlar: hamma odamlar bir-biriga, barcha odamlarga muhtoj tengdoshlar va murabbiylarning yordami va do‘stligiga muhtoj.

- Xilma-xillik inson hayotining barcha jabhalarini oshiradi. Bular nafaqat ta’lim jabhasi balki hayotiy qadriyatlar hisoblanadi.

Inklyuziv ta’lim atamasi inglizcha „inclusif“ so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, „o‘z ichiga oladi“ deb tarjima qilinadi va maxsus ehtiyojlari bo‘lgan va shartli ravishda sog‘lom, ya’ni sog‘ligi cheklanmagan odamlarning birgalikdagi ta’limini anglatadi. Inklyuziv ta’lim — davlat siyosati bo‘lib, nogiron va sog‘lom bolalar o‘rtasidagi to‘siqlarni bartaraf etish, maxsus ta’limga muhtoj bolalar, (ayrim sabablarga ko‘ra nogiron bo‘lgan) o‘smirlar rivojlanishda uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat’iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo‘naltirilgan umumta’lim jarayoniga qo‘shishni ifodalovchi ta’lim tizimidir.

Inklyuziv ta'lim – hamkorlikdagi ta'lim bo'lib, butun hamjamiyat tomonidan eng insonparvar va samarali ta'lim sifatida tan olingan. Inklyuziv ta'lim bu shunday ta'lim-tarbiya jarayoniki, unda jismoniy, ruhiy, aqliy va boshqa muammolaridan qat'iy nazar barcha bolalar umumiy tarzda, o'z uyi va hududida, ehtiyojlariga mos barcha sharoitlar yaratilgan maktablarda, o'z tengqurlari bilan birga ta'lim olishi demakdir.

Inklyuziv ta'limning maqsadi - alohida ehtiyojli bolalarning imkoniyatlaridan kelib chiqib, umumta'lim muassasalarida to'laqonli ta'lim olishlarini ta'minlash, ta'lim muassasalarida har bir bola uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratish. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'limning turli shakllari tashkil etilgan: maxsus ta'lim, uydagi ta'lim, inklyuziv, integratsion ta'lim va muruvvat uylari.

- Maxsus ta'lim – bolalarning muammolari bo'yicha maxsus tashkil etilgan maktab-

internatlari, maktablar;

- Uydagi ta'lim – ta'lim muassasalarida o'qish imkoniyatiga ega bo'lmagan bolalar uchun oilada tashkil etiluvchi ta'lim;

- Inklyuziv, integratsion ta'lim - umumta'lim muassasalarida tashkil etiluvchi uyg'un ta'lim;

- Muruvvat uylari - rivojlanishida og'ir nuqsonlarga ega bolalar uchun internat tipida maxsus tashkil etiluvchi ta'lim hisoblanadi.

Inklyuziv ta'limga jalb qilinmagan nogiron bolaning hayot yo'li: 7 yoshgacha uyida bo'ladi. 10 yoki 12 yil maxsus ta'lim muassasasi (internat, maktab)da, o'zi kabi bolalar bilan tahsil olganda, sog'lom insonlar bilan muloqoti birmuncha cheklangan bo'ladi. Bitirib chiqib, sog'lom insonlar orasida samarali yashab qolishi uchun yana kimningdir yordamiga muhtoj bo'ladi, bu davrda bola 19 yoshga kirgan bo'lib ota-onasi ham o'rta yoki undan katta yoshli bo'ladi, kollej yoki boshqa turdagi ta'limga jalb etilmasa, bu shaxs oilasi qaramog'ida qoladi chunki aksariyat ota-onalar avaylash maqsadida uyda boqib o'tirishga harakat qiladilar.

Sabab: farzandining sogʻlom insonlar orasida ishlab yoki boshqa munosabatlarga kirishishiga ishonchi yetmaydi. Boz ustiga ular atrofdagilarning farzandiga nisbatan salbiy munosabat qiladi degan xavotirda boʻladilar. Natijada imkoniyati cheklangan shaxs tor doiradagi kishilar jamoasida qolishga mahkum boʻladi. Kech oila quradi. Agar turmush oʻrtogʻi ham oʻzi kabi boʻlsa, ota-ona yana kichik oilani “tortishi” ga toʻgʻri keladi. Ular bolalik boʻlsa, yana masʼuliyat koʻpayadi. Biroq, bu davrda ota-onaning yoshi ancha ulgʻayib ularning oʻzlari ham oʻzgarar gʻamxoʻrligiga muhtoj boʻlishlari mumkin. Demak, ota-ona keksalikda ham shu bolasining taqdirini oʻylash bilan umr kechiradi.

Imkoniyati cheklangan bola inklyuziv taʼlimga erta jalb etilsa, mahallada bolalikdan qoʻshni bolalar bilan oʻynaydi, ular bilan tanishadi, milliy qadriyatlarni angelay boshlaydi. Maktabgacha taʼlim davrida atrofdagi sogʻlom insonlar va tengdoshlari bilan muloqotga, erta oʻz-oʻziga oʻrganadi, maktab taʼlimiga tayyor boʻladi. Maktabdagi toʻsiqlar, muvaffaqiyatlar va kelajakka ishonch, toblanish davrida sogʻlom odamlar bilan muloqotda davom etadi, atrofdagilarning salbiy va ijobiy qarashlarida duch kelayotganini angelaydi va ularga nisbatan oʻzining mustaqil pozitsiyasini topib oladi. Endi u mustaqil hayotga qadam qoʻyadi, mustaqil fuqaro sifatida oʻqishi, ishlashi, turli munosabatlarda ishtirok etishga tayyor. Ota-ona va yaqinlari uning tashqariga chiqishidan xavotirga tushmaydi. Jamiyatda uning kimligi, nimaga qodirligini bilgan, taniganlar unga ishonadi. Natijada u oila qurish, oilasini boqish imkoniga ega boʻladi.

Samarali individuallashtirish uchun bolaning rivojlanish darajasini ham hisobga olishimiz kerak. Bolalarning rivojlanishi koʻpincha notekis boʻlib, madaniy omillar qaysidir sohada rivojlanishga taʼsir etadi. Agar guruhda qobiliyatli bolalar yoki rivojlanishida orqada qolgan bolalar boʻlsa, rivojlanish darajalari oraligʻi katta boʻladi, bu esa pedagogdan kun davomida individuallashtirishni turli usullar bilan rejalashtirishni talab qiladi. Bular quyidagilar:

Shaxsiyat va temperament. Shaxsiyat va temperamentning koʻpgina xususiyatlari mavjud va ularning har birida kontinuumlar mavjud boʻlib, har bir bolani ularga joylashtirish mumkin. Biz shuni bilishimiz kerakki, oʻz shaxsiyatimiz va temperamentimiz

bolalarning shaxsiyati bilan mos tushishi yoki aksincha bo'lishi mumkin. Ushbu farqlarni tushungan va qabul qilgan holda biz bolalarning yashash hayotini yaxshi tomonga o'zgartira olamiz, ularning shaxsiyati va temperamentiga mos holda mashg'ulotlar rejalashtiramiz.

Gender va gender tenglik. Bolalarga, odatda, gender asosida o'zlariga do'stlar va turli xil mashg'ulotlarini tanlash imkoniyati berilgan bo'lsa-da, u qachon sodir bo'lishini bilmoq kerak va barcha bolalarda turli xil material, o'yinlar orqali kompetentligini uyg'otish maqsadga muvofiq bo'ladi. Pedagoglar gender stereotiplariga qarshi turishlari, o'g'il bola va qizlarni turli tadbirlarda birga o'ynashga undashlari lozim.

O'quv uslubi. Barchada bilim va ko'nikmalarni egallashda o'z tanlovlari mavjud. Oramizda kimdir audialdir (biz eshitish orqali yaxshiroq o'rganamiz); yana kimdir vizualdir (biz qanday bajarilishini ko'rishimiz, qanday bajarish kerakligini o'qishimiz yoki rasmlar orqali ko'rishimiz kerak); boshqalar kinestetiklardir (biz nimadir qilishimiz kerak). Yosh bolalarning ilk davrlarida ushbu ko'rsatkichlar o'zini namoyon qilishi yoki aksincha sezilmasligi mumkin. Pedagoglar turli xil (eshitish, ko'rish va bajarish) usullar yordamida yangi bilim va ko'nikmalar orqali barcha bolalar bilim olishlarini tashkil qilishlari lozim. Barcha bolalar yutuqlarga erishishi uchun pedagoglar turli xil ta'lim uslublarini inobatga olishlari kerak.

Barcha bolalarning kuchli tomonlari (ayniqsa, ular nimani yaxshi bajaradi) va ehtiyojlari (yaxshi bajarishlari uchun ularga qanday yordam kerak) mavjud. Ba'zan kuchli xarakterlar va ehtiyojlar bir-biri bilan uzviy bog'liqdir.

Psixologlar o'z ehtiyojlarini qondirishga yordam berish uchun bolalarning kuchli tomonlaridan foydalanishlari lozim. Misol uchun, guruhingizdagi ikki nafar qiz taom tayyorlash jarayoniga qiziqishi va bu uchun ko'p vaqt sarflashi mumkin, ammo ular kitob o'qishni umuman yoqtirmaydilar. Demak, ularni oziq-ovqat yoki taom tayyorlash haqidagi hikoyalar o'qib berib, shu haqdagi kitoblar berib qiziqitirsangiz, ularning yana bir xarakterini kashf etish mumkin.

Psixologlar bolalar bilan individual ishlash uchun quyidagilarga e'tibor qilish kerak bo'ladi:

- ertalabki qabul paytida ota-onalar bilan bolaning salomatligi haqida suhbatlashish;
- har bir bolaga ularni qiziqtiradigan narsalarni bajarish imkoniyatini berish, tinch, ijobiy muhit yaratish va uni saqlash;
- nonushtaga tayyorlanganda va taomlanish vaqtida e'tiborli bo'lib, madaniy-gigienik ko'nikmalarga to'liq ega bo'lmagan bolalarga, ishtahasi yo'q bolalarga yordam berish, sekin ovqat yeydigan bolalarni tabiat burchagida ishlashga jalb etish;
- uyatchan, tortinchoq yoki mashg'ulotlarda qatnashmagan bolalar bilan umumiy guruh mashg'ulotlarda ishtirok etish uchun ularni tayyorlash;
- sayrga chiqish uchun kiyinish ko'nikmasini tarbiyalash, bemor va zaiflashgan bolalarga alohida e'tibor berish, har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularni birbiriga yordam berishga undash;
- sayr davomida turli maqsadlarga erishiladi: uyatchanlikni bartaraf etish, yangi bolani jamoaga jalb etish, kuzatishni rivojlantirish, mashg'ulotlarga qatnashishga tayyorgarlik ko'rish, mehnat ko'nikmalarini tarbiyalash;
- har qanday faoliyatda alohida o'rnak bo'ladigan bolalarga imtiyoz berish;
- gapirishda qiynalayotgan bolalar bilan she'rlar, tez aytishlar yod olish;
- kechqurun ota-onalar bilan muloqot qilish, kun davomida bolaning faoliyati haqida gapirib berish, savollariga javob berish, o'zlari qiziqqan mavzu bo'yicha tavsiyalar berish.

Ma'lumki, keyingi yillarda mamlakatimizda inklyuziv ta'limga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu borada Prezidentimizning 2020-yil 13-oktyabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish choratadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Shuningdek, 2020-yil 23-sentyabrda qabul qilingan yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi qonunga ilk bor inklyuziv (uyg'unlashgan) ta'lim tushunchasi kiritildi. Jarayonda yurtimiz umumta'lim

maktablarida inklyuziv ta'limni joriy etish rejasi belgilab olindi. Unga ko'ra, 2025-yilgacha alohida ta'limga ehtiyoji bor bolalarning 40 foizi odatiy maktablarga jalb qilinishi ko'zda tutilgan. Imkoniyati cheklangan bolalarni tarbiyalash masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biriga aylanib bormoqda. Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyatlari, xususiyatlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumiy ta'lim tizimida ta'limni amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta'lim tizimi amalga oshirilmoqda. "Salamanka deklaratsiyasi"ga muvofiq har bir o'quvchi xususiyatlarini isloh qilishni qo'llabquvvatlovchi va ma'qullovchi dalil sifatida qaraladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'lim jarayonida psixologik yondashuvlar hal qiluvchi ahamiyatga ega. Har bir bolaga individual yondashish, ijobiy muhit yaratish va hamkorlikni yo'lga qo'yish orqali samarali natijaga erishish mumkin. Inklyuziv ta'lim — bu nafaqat ta'lim berish, balki insonparvarlik va tenglik tamoyillarini hayotga tatbiq etishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ibadullayeva, S. N., Masaliyeva, S. (2022). Inkluyziv ta'lim sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalarning matematik tasavvurlarini rivojlantirish omillari. Inklyuziv ta'lim, 1(2), 111-113.
2. "Alohida yordamga muhtoj bolalarni ma'naviy va estetik rivojlantirish" mavzusidagi ilmiy - nazariy konferensiya materiallari. Toshkent-"Uzinkomsentr"-2002 yil.
3. Aminova V.Yu. Integrirovannoye obrazovaniye dlya detey s osobimi nujdami v doshkolnykh i shkolnix uchrejdeniyax massovogo tipa (Metodicheskiye rekomendatsii) MNO RTSO Resursno'y sentr YuNESKO Tashkent 2002
4. "Dakarskiye ramki deystviy"- YUNESKO-2000 yil. Fransiyada chop etilgan. Kislitsina I.K. «Inklyuzivnoye obrazovaniye-obrazovaniye dlya vsekh»(osnovniye ponyatiya i kratkiy obzor mejdunarodnogo opita) sozdano pri podderjke Yevropeyskogo Soyuza. Tashkent, 2004

5. «Inklyuziv ta'lim» muvaqqat Nizomi. 2005 yil.
6. Imkoniyati chyeklangan bolalar va osmirlar uchun inklyuziv ta'limni tashkil etish to'g'risida muvaqqat NIZOM. ORXTV T., 19 sentabr, 2005. 8. Muminova L.R., Ayupova M.Yu. Logopediya. T., 1995